

مقدمه‌ای بر نقد ادبیات کودک و نوجوان^۱

نقد ادبیات کودک و نوجوان یک فرآیند تحلیلی است که به بررسی و ارزیابی آثار ادبی در این حوزه می‌پردازد. این نقد می‌تواند به نویسندگان، معلمان، والدین و پژوهشگران کمک کند تا درک بهتری از کیفیت و محتوای کتاب‌های کودک و نوجوان داشته باشند. همچنین مسیری کلیدی برای انتخاب کتاب مناسب برای یک مخاطب خاص است. در نقد ادبیات کودک و نوجوان این اصول، کلیدی هستند:

۱. تحلیل محتوای کتاب
۲. نگاهی به شخصیت‌ها
۳. بررسی زبان و سبک نوشتاری
۴. انواع پیام‌های کتاب
۵. میزان توجه به خواننده
۶. زمینه فرهنگی و اجتماعی اثر

۱. تحلیل محتوای کتاب:

در تحلیل محتوای کتاب‌های کودک و نوجوان به این موارد می‌پردازیم:

- موضوع و مضمون اثر
- تعمیم‌پذیری محتوا
- دور بودن محتوا از پیش‌داوری
- دامن زدن به حس کنجکاوی مخاطب

۱. عمده این مطلب برگرفته از مقاله‌ی زیر

Johnson, L. L., Mathis, J., & Short, K. G. (۲۰۱۶). «Exploring the "Critical" in Critical Content Analysis of Children's Literature». Journal of Children's Literature, ۴۲(۲), ۴-۱۳

و کتاب «ادبیات کودک و نوجوان (شناسایی، ارزشیابی، ارزشگذاری) ویژه‌ی دوره‌های کاردانی آموزش ابتدایی، امور تربیتی، کاردانی و کارشناسی زبان و ادبیات فارسی»، فرامرز نعمت‌اللهی و دیگران، نشر کتاب‌های درسی ایران، فصل هشتم است.

- **موضوع و مضمون اثر:** در بررسی موضوعات اصلی و مضامین کتاب به دنبال این پاسخ هستیم که آیا داستان پیام‌های اخلاقی، اجتماعی یا فرهنگی خاصی را منتقل می‌کند؟
موضوع یک کتاب داستان کودک به معنای محتوای اصلی و محوری است که داستان حول آن شکل می‌گیرد. این موضوع می‌تواند شامل ایده‌ها، مفاهیم و مسائلی باشد که نویسنده قصد دارد به آن‌ها پرداخته و از طریق داستان به خواننده منتقل کند. در واقع موضوع به ما می‌گوید که داستان درباره‌ی چه چیزی است و چه پیامی را می‌خواهد به مخاطب برساند.
می‌توان از تعاریف زیر برای مشخص کردن موضوع استفاده نمود:
✓ موضوع شامل رویدادهای کلیدی، شخصیت‌های اصلی و چالش‌هایی است که شخصیت‌های اصلی با آن‌ها مواجه می‌شوند. این عناصر به داستان شکل داده و به خواننده کمک می‌کنند تا درک بهتری از محتوای کتاب پیدا کند.
✓ موضوع می‌تواند شامل پیام‌های اخلاقی یا درس‌هایی باشد که نویسنده می‌خواهد به خواننده منتقل کند. به عنوان مثال موضوع یک داستان، ممکن است درباره‌ی دوستی، صداقت، شجاعت، یا اهمیت خانواده باشد.
✓ موضوع می‌تواند به مسائل اجتماعی یا فرهنگی خاصی اشاره داشته باشد. به عنوان مثال، داستان‌هایی که به تنوع فرهنگی، حقوق بشر، یا مسائل زیست‌محیطی می‌پردازند، می‌توانند موضوعات مهمی را به تصویر بکشند.
✓ موضوع می‌تواند شامل تجربیات عاطفی شخصیت‌ها باشد، مانند غم، شادی، ترس یا امید. این تجربیات می‌توانند به خواننده کمک کنند تا با احساسات خود و دیگران بهتر ارتباط برقرار کند.
✓ موضوع می‌تواند به نوع داستان نیز اشاره داشته باشد. آیا داستان یک ماجرای فانتزی است، یا یک داستان واقعی؟ آیا داستان به مسائل روزمره زندگی می‌پردازد یا به دنیای خیالی و جادویی؟
مثال‌هایی از موضوعات کتاب‌های داستان کودک:
✓ **دوستی:** داستان‌هایی که به اهمیت دوستی و همکاری میان کودکان می‌پردازند.
✓ **شجاعت:** داستان‌هایی که شخصیت‌ها را در مواجهه با ترس‌ها و چالش‌ها نشان می‌دهند.
✓ **خانواده:** داستان‌هایی که به روابط خانوادگی و ارزش‌های خانواده اشاره دارند.
✓ **پذیرش تفاوت‌ها:** داستان‌هایی که به تنوع فرهنگی و اجتماعی و اهمیت احترام به تفاوت‌ها می‌پردازند.
✓ **ماجراجویی:** داستان‌هایی که کودکان را به دنیای ماجراجویی و کشف ناشناخته‌ها دعوت می‌کنند.
بنابراین موضوع یک کتاب داستان کودک نه تنها به محتوای اصلی داستان اشاره دارد، بلکه به پیام‌ها و درس‌هایی که نویسنده می‌خواهد به خواننده منتقل کند نیز مربوط می‌شود. درک موضوع یک داستان به خوانندگان کمک می‌کند تا ارتباط بهتری با محتوای کتاب برقرار کنند و از آن درس‌های ارزشمندی بیاموزند. این موضوعات می‌توانند تأثیر عمیقی بر رشد عاطفی، اجتماعی و شناختی کودکان داشته باشند.
- **تعمیم‌پذیری محتوا:** قابل تعمیم بودن محتوای کتاب و دور بودن آن از پیش‌داوری و القای اندیشه‌ای خاص به کودک، تعمیم‌پذیری محتوا گویند. تعمیم‌پذیری محتوای کتاب به معنای قابلیت گسترش و تعمیم آموزه‌ها، مفاهیم و پیام‌های موجود در یک کتاب به موقعیت‌ها، تجربیات و شرایط دیگر است. به عبارت دیگر، وقتی می‌گوییم محتوای یک کتاب دارای تعمیم‌پذیری است، به این معناست که خواننده می‌تواند از آنچه که در کتاب آموخته یا تجربه کرده، در زندگی واقعی خود استفاده کند و آن را به شرایط و موقعیت‌های دیگر تعمیم دهد.

جنبه‌هایی از تعمیم‌پذیری محتوای کتاب:

✓ **پیام‌های عمومی:** کتاب‌هایی که پیام‌های کلی و عمومی دارند، مانند دوستی، صداقت، شجاعت و همدلی، معمولاً تعمیم‌پذیری بیشتری دارند. خوانندگان می‌توانند این مفاهیم را به موقعیت‌های مختلف زندگی خود مرتبط کنند.

✓ **شخصیت‌ها و تجربیات:** شخصیت‌های داستان که با چالش‌ها و مشکلاتی روبرو می‌شوند، می‌توانند الگوهایی برای خوانندگان باشند. تجربیات آن‌ها می‌تواند به خوانندگان کمک کند تا با چالش‌های مشابه در زندگی خود مواجه شوند.

✓ **موضوعات اجتماعی و فرهنگی:** کتاب‌هایی که به مسائل اجتماعی، فرهنگی یا انسانی می‌پردازند، معمولاً تعمیم‌پذیری بیشتری دارند. این کتاب‌ها می‌توانند به خوانندگان کمک کنند تا درک بهتری از جامعه و فرهنگ‌های مختلف پیدا کنند و ارزش‌های انسانی را در زندگی خود به کار ببرند.

✓ **توسعه مهارت‌های تفکر انتقادی:** کتاب‌هایی که خوانندگان را به تفکر و تحلیل دعوت می‌کنند، معمولاً تعمیم‌پذیری بیشتری دارند. این کتاب‌ها می‌توانند به خوانندگان کمک کنند تا مهارت‌های تحلیلی و انتقادی خود را توسعه دهند و آن‌ها را در زندگی واقعی به کار ببرند.

✓ **تجربیات عاطفی:** داستان‌هایی که احساسات عمیق و تجربیات انسانی را به تصویر می‌کشند، می‌توانند به خوانندگان کمک کنند تا با احساسات خود و دیگران بهتر ارتباط برقرار کنند و این احساسات را در موقعیت‌های مختلف زندگی درک کنند.

بنابراین تعمیم‌پذیری محتوای کتاب به خوانندگان این امکان را می‌دهد

که از تجربیات و آموزه‌های داستان در زندگی واقعی خود بهره

برند. این ویژگی به ویژه در ادبیات کودک و نوجوان اهمیت

دارد، زیرا این گروه سنی در حال شکل‌گیری هویت و

ارزش‌های خود هستند و کتاب‌ها می‌توانند نقش

مهمی در این فرآیند ایفا کنند. با توجه به

تعمیم‌پذیری محتوای کتاب، نویسندگان

می‌توانند به خلق آثاری بپردازند که نه تنها

سرگرم‌کننده باشند، بلکه آموزنده و الهام‌بخش

نیز باشند.

• دور بودن محتوا از پیش‌داوری:

دور بودن محتوای کتاب از پیش‌داوری به معنای این است که محتوای کتاب، به ویژه در ادبیات کودک و نوجوان، از قضاوت‌ها و تعصبات نادرست یا کلیشه‌ای در مورد افراد، فرهنگ‌ها، یا گروه‌های اجتماعی دور باشد. این ویژگی به خوانندگان این امکان را می‌دهد که با دیدی باز و بدون قضاوت‌های قبلی به داستان و شخصیت‌های آن نزدیک شوند، به توسعه اجتماعی و فرهنگی کودکان و نوجوانان کمک می‌کند و آن‌ها را به افرادی با دیدگاه‌های باز و پذیرش‌گر تبدیل می‌کند. دور بودن از پیش‌داوری می‌تواند به کاهش تعصبات و قضاوت‌های نادرست در جامعه کمک کند و به ایجاد همبستگی اجتماعی و فرهنگی منجر شود. همچنین این نوع محتوا به تقویت مهارت‌های عاطفی و اجتماعی کودکان و نوجوانان کمک می‌کند و آن‌ها را برای زندگی در دنیای متنوع و پیچیده‌ی امروز آماده می‌سازد. در ادامه به توضیح بیشتر این مفهوم و اهمیت آن می‌پردازیم.

جنبه‌های دور بودن محتوا از پیش‌داوری:

✓ تنوع فرهنگی و اجتماعی: کتاب‌هایی که از پیش‌داوری دور هستند، معمولاً به تنوع فرهنگی و اجتماعی احترام می‌گذارند و شخصیت‌ها و داستان‌ها را در زمینه‌های مختلف فرهنگی و اجتماعی به تصویر می‌کشند. این امر به خوانندگان کمک می‌کند تا با فرهنگ‌ها و تجربیات مختلف آشنا شوند و از تعصبات دور بمانند.

✓ عدم کلیشه‌سازی: محتواهایی که از پیش‌داوری دور هستند، از کلیشه‌ها و تصورات نادرست درباره‌ی گروه‌های مختلف اجتماعی یا فرهنگی پرهیز می‌کنند. این به این معناست که شخصیت‌ها به‌طور عمیق و چندبعدی توصیف می‌شوند و نه تنها به ویژگی‌های فردی بلکه به وضعیت ظاهری یا اجتماعی آن‌ها توجه می‌شود.

✓ تشویق به تفکر انتقادی: کتاب‌هایی که از پیش‌داوری دور هستند، معمولاً خوانندگان را به تفکر انتقادی و تحلیل عمیق‌تری از موقعیت‌ها و شخصیت‌ها تشویق می‌کنند. این امر به آن‌ها کمک می‌کند تا خود را از قضاوت‌های سطحی و نادرست دور کنند و به درک بهتری از مسائل اجتماعی و فرهنگی برسند.

✓ ترویج همدلی و درک: دور بودن از پیش‌داوری به ترویج همدلی و درک میان افراد مختلف کمک می‌کند.

خوانندگان با شخصیت‌های داستان که ممکن است از نظر فرهنگی یا اجتماعی متفاوت باشند، ارتباط برقرار می‌کنند و این امر به آن‌ها کمک می‌کند تا احساسات و تجربیات دیگران را درک کنند.

✓ ایجاد فضایی امن برای یادگیری: کتاب‌هایی که از پیش‌داوری دور هستند، فضایی امن برای یادگیری و رشد فکری فراهم می‌کنند. این فضا به خوانندگان این امکان را می‌دهد که بدون ترس از قضاوت، سوالات خود را مطرح کنند و به بررسی مسائل مختلف بپردازند.

بنابراین دور بودن محتوای کتاب از پیش‌داوری به معنای ایجاد فضایی است که در آن خوانندگان می‌توانند بدون قضاوت‌های نادرست یا کلیشه‌ای به داستان‌ها و شخصیت‌ها نزدیک شوند. این ویژگی به توسعه‌ی همدلی، درک و احترام به تفاوت‌ها کمک می‌کند و به خوانندگان این امکان را می‌دهد که با دیدی باز و پذیرش‌گر به دنیای اطراف خود نگاه کنند. این امر به ویژه در ادبیات کودک و نوجوان اهمیت دارد، زیرا این گروه سنی در حال شکل‌گیری هویت و ارزش‌های خود هستند.

۲. نگاهی به شخصیت‌ها

به معنای تحلیل شخصیت‌های اصلی و فرعی داستان است. آیا شخصیت‌ها توسعه یافته و قابل باور هستند؟ آیا آن‌ها تغییر و تحول دارند؟ آیا برای مخاطب جذاب و قابل فهم هستند؟

شخصیت‌پردازی خوب در کتاب کودک و نوجوان به معنای ایجاد شخصیت‌هایی است که به‌طور واقعی، جذاب و قابل باور به تصویر کشیده شوند و بتوانند با خوانندگان ارتباط برقرار کنند. شخصیت‌های خوب باید دارای ویژگی‌ها و ابعاد مختلفی باشند که به آن‌ها عمق و واقع‌گرایی می‌بخشد. در زیر به ویژگی‌های شخصیت‌پردازی خوب در ادبیات کودک و نوجوان پرداخته می‌شود:

• واقع‌گرایی و باورپذیری

- ✓ شخصیت‌های چندبعدی: شخصیت‌ها باید دارای ویژگی‌های مختلف، احساسات و انگیزه‌های متنوع باشند. این امر به آن‌ها کمک می‌کند تا به عنوان انسان‌های واقعی به نظر برسند.
- ✓ تجربیات قابل شناسایی: شخصیت‌ها باید تجربیاتی داشته باشند که خوانندگان بتوانند با آن‌ها ارتباط برقرار کنند. این تجربیات می‌تواند شامل چالش‌های روزمره، دوستی‌ها، خانواده و مسائل اجتماعی باشد.

• توسعه‌ی شخصیت

- ✓ تحول و تغییر: شخصیت‌های خوب باید در طول داستان تغییر کنند و رشد کنند. این تحول می‌تواند ناشی از تجربیات، چالش‌ها و یادگیری‌های آن‌ها باشد.
- ✓ آموختن از اشتباهات: شخصیت‌ها باید از اشتباهات خود بیاموزند و این امر به آن‌ها کمک می‌کند تا به شخصیت‌های قوی‌تری تبدیل شوند.

• احساسات و عواطف

- ✓ بیان احساسات: شخصیت‌ها باید قادر به بیان احساسات خود باشند و خوانندگان باید بتوانند احساسات آن‌ها را درک کنند. این امر به ایجاد همدلی و ارتباط عاطفی با خوانندگان کمک می‌کند.
- ✓ تجربه‌های عاطفی: شخصیت‌ها باید با احساسات پیچیده‌ای مانند شادی، غم، ترس و امید مواجه شوند و این تجربیات باید به خوبی به تصویر کشیده شوند.

• تنوع و نمایندگی

- ✓ تنوع فرهنگی و اجتماعی: شخصیت‌ها باید نماینده گروه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی و نژادی باشند. این تنوع به خوانندگان کمک می‌کند تا با فرهنگ‌ها و تجربیات مختلف آشنا شوند.
- ✓ شخصیت‌های غیر کلیشه‌ای: شخصیت‌ها باید از کلیشه‌ها دور باشند و به صورت چندبعدی و واقعی به تصویر کشیده شوند.

• انگیزه‌ها و اهداف

- ✓ انگیزه‌های واضح: شخصیت‌ها باید انگیزه‌ها و اهداف مشخصی داشته باشند که خوانندگان بتوانند آن‌ها را درک کنند. این انگیزه‌ها می‌توانند به عنوان محرک‌های اصلی داستان عمل کنند.
- ✓ مواجهه با چالش‌ها: شخصیت‌ها باید با چالش‌ها و موانع روبرو شوند که آن‌ها را در مسیر رسیدن به اهدافشان آزمایش می‌کند.

• ارتباط با دیگر شخصیت‌ها

- ✓ روابط معنادار: شخصیت‌های داستان باید روابط معناداری با یکدیگر داشته باشند. این روابط می‌توانند شامل دوستی، دشمنی، خانواده و همکاری باشند.
- ✓ تأثیر بر یکدیگر: شخصیت‌ها باید بر یکدیگر تأثیر بگذارند و این تأثیرات باید به شکل‌گیری داستان کمک کند.
- ✓ تنوع شخصیت‌ها: شخصیت‌های داستان از نظر فرهنگی، نژادی و اجتماعی و تأثیر آن بر خواننده دارای تنوع و تفاوت هستند که در نقد کتاب باید مورد بررسی قرار بگیرد.

بنابراین شخصیت‌پردازی خوب در کتاب کودک و نوجوان به ایجاد شخصیت‌هایی واقعی، جذاب و قابل شناسایی کمک می‌کند که خوانندگان بتوانند با آن‌ها ارتباط برقرار کنند. این شخصیت‌ها باید دارای عمق، تحول و تنوع باشند و بتوانند تجربیات عاطفی و اجتماعی را به خوبی به تصویر بکشند. این ویژگی‌ها به خوانندگان این امکان را می‌دهد که از طریق داستان، درس‌های ارزشمندی بیاموزند و با دنیای اطراف خود بهتر ارتباط برقرار کنند.

۳. زبان و سبک نوشتاری

- زبان مناسب سن: ارزیابی زبان و سبک نوشتاری کتاب. آیا زبان متناسب با سن و درک مخاطب است؟
- استفاده از تصویرسازی: بررسی اینکه آیا نویسنده از تصویرسازی و توصیفات جذاب برای جلب توجه خواننده استفاده کرده است.
- ساختار روایی: تحلیل ساختار داستان (مقدمه، اوج، نتیجه) و اینکه آیا این ساختار به درک بهتر داستان کمک می‌کند یا خیر.
- پیشرفت داستان: بررسی اینکه آیا داستان به خوبی پیش می‌رود و تنش‌ها و نقاط عطف به درستی ارائه شده‌اند.

۴. انواع پیام و ارزش‌ها

- پیام‌های اخلاقی: ارزیابی اینکه آیا کتاب پیام‌های مثبت و آموزنده‌ای را به خواننده منتقل می‌کند.
- تأثیر بر خواننده: تحلیل اینکه چگونه پیام‌های کتاب می‌توانند بر تفکر و رفتار خواننده تأثیر بگذارند.

۵. توجه به خواننده

- پاسخ به نیازهای مخاطب: بررسی اینکه آیا کتاب به نیازها و علایق کودکان و نوجوانان پاسخ می‌دهد.
- تحریک تخیل و تفکر: ارزیابی اینکه آیا کتاب می‌تواند تخیل و تفکر انتقادی خواننده را تحریک کند.

۶. زمینه فرهنگی و اجتماعی

- تأثیر فرهنگ: بررسی تأثیر فرهنگ و زمینه اجتماعی بر محتوای کتاب و اینکه آیا کتاب به تنوع فرهنگی و اجتماعی احترام می‌گذارد.
- مسائل اجتماعی: تحلیل اینکه آیا کتاب به مسائل اجتماعی مهمی اشاره دارد و چگونه این مسائل را به تصویر می‌کشد.

نقد و بررسی‌های دیگر

- نقدهای دیگران: مطالعه نقدهای دیگران درباره‌ی کتاب و بررسی دیدگاه‌های مختلف می‌تواند به تحلیل عمیق‌تر کمک کند.
- تجربه‌های شخصی: به اشتراک گذاشتن تجربه‌های شخصی با کتاب و تأثیر آن بر خواننده می‌تواند به درک بهتر کمک کند.

نقد ادبیات کودک و نوجوان یک فرآیند چندبعدی است که نیازمند توجه به جنبه‌های مختلف داستان، شخصیت‌ها، زبان، ساختار، پیام و تأثیرات فرهنگی و اجتماعی است. با رعایت این اصول، می‌توان به ارزیابی دقیق‌تری از کیفیت و محتوای کتاب‌های کودک و نوجوان دست یافت و به درک بهتری از تأثیر آن‌ها بر رشد و توسعه شخصیت خوانندگان کمک کرد.